

УДК 340.11

Наталія Ніколаєнко,

кандидат юридичних наук,

головний консультант відділу проблем розвитку національного законодавства
Інституту законодавства Верховної Ради України

ТЕОРІЯ ПРАВОВОГО СОЛІДАРИЗМУ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА ЗВ'ЯЗОК З СУЧАСНІСТЮ

У статті висвітлено особливості формування та розвитку ідеї суспільної солідарності в світовій політико-правовій думці. Показано вплив філософії позитивізму, соціології як науки на становлення основних концепцій європейського правового солідаризму в другій половині XIX—на початку XX ст. Проведено аналіз теоретичних поглядів учених-правознавців Л. Буржуа, Т. Гріна, Л. Дюгі, М. Коркунова, які розробили різні за своєю тематикою та методологією концепції юридичного солідаризму.

Ключові слова: правовий солідаризм, суспільна солідарність, соціологічний позитивізм, Л. Буржуа, Т. Грін, Е. Дюркгейм, Л. Дюгі, М. Коркунов.

Універсальність ідеї солідарності*

Теорія правового (юридичного) солідаризму — тема малодосліджена у вітчизняній юридичній науці. На жаль, українські вчені-правознавці оминають її в своїх наукових дослідженнях, створюючи тим самим своєрідний «інформаційний вакуум», що веде до використання цієї теорії для різного роду некоректних порівнянь, безпідставних обвинувачень, невиважених політичних оцінок і висновків, як це було, наприклад, під час парламентських виборів в Україні 2006 року.

Згадаємо, що на з'їзді БЮТ, який відбувся 07.12.2005 р., лідер цієї політичної партії Юлія Тимошенко проголосила солідаризм ідеологічною платформою своєї передвиборчої програми «Український пролив». Солідаризм, за її словами, «це ідеологія, яка народилась на початку XX століття, і яка потім була донесена до суспільства на руках кращих філософів світу. У чистому вигляді солідаризм — це гармонія і справедливість, безперервне вдосконалення справедливості шляхом виявлення, чесного визнання і невідкладного розв'язання проблем людини та суспільства з урахуванням інтересів кожної особистості» [1].

Такі заяви політика миттєво викликали певний суспільний резонанс, спровокувавши в пресі неоднозначну дискусію довкола «ідеології солідаризму», що його начебто сповідує Блок Юлії Тимошенко. Так, у ЗМІ з'явилася низка коментарів та статей, при-

свячених обговоренню політичної позиції Юлії Тимошенко та очолюваної нею партії.

Автори деяких із них стримано припустили, що апеляція БЮТ до ідеї солідаризму — свого роду інтелектуальна новація, що розриває «системний підхід» при аналізі українських політичних процесів [2].

Інші ж, на кшталт авторів публікацій «Тимошенко не думала, коли вибирала ідеологію», «Дети Муссоліні?», «Нет у справедливості конца!», недвозначно натякали, що «солідаризм — це ідеологічний витвір, притаманний європейським профашистським рухам», «жахливий симбіоз націоналізму та соціалізму» [3; 4; 5].

Щоправда, з'являлись і статті, автори яких намагались підійти до аналізу солідаризму з позицій історичної справедливості. Наприклад, українсько-російський політолог А. Окара, коментуючи статтю І. Короленка «Тимошенко не думала, коли вибирала ідеологію», цілком слушно, на наш погляд, зауважив, що «дорікати солідаризму в тому, що західноєвропейські інтелектуали-солідаристи опинилися в «сумнівних компаніях італійського, французького і німецького фашизмів» — все одно, що мистецтву імпресіонізму дорікати в тому, що Гітлер-художник був причетний, мабуть, саме до цього напрямку». На думку цього автора, «солідаристські теорії будуються на уявленнях про вільне служіння, про взаємодоповнення свободи і відповідальності. Мислителі цього кола говорять про «органічну демократію», при якій зберігається «якість» суспільства і со-

* Внутрішню рубрикацію тексту (підзаголовки) здійснено редакцією.

ціальна ієрархія, на протигагу демократії ліберальній або егалітарній»... Солідаристські вчення, на відміну від тоталітарних ідеологій — комуністичної, націонал-соціалістичної або фашистської — зовсім не припускають жертвувати індивідом на благо суспільства або в ім'я якої б то не було соціальної гармонії» [6].

І хоча фашизм у демагогічних цілях дійсно звертався до ідеї солідаризму, в результаті чого після розпаду фашистських режимів вона виявилася помітно скомпрометованою [7], концепція солідаризму не має нічого спільного з фашизмом, як його розуміє більшість населення України.

Це підтверджують й висновки російського дослідника солідаризму, автора книги «Портрет солідаризма» Валерія Сендерова, який обґрунтовує думку про «ілюзорність» спорідненості фашизму та солідаризму. За його словами, щоб зрозуміти причини звернення Б. Муссоліні до теорії солідаризму, потрібно враховувати, що італійський фашизм зароджувався й розвивався стихійно, довгий час не маючи власної ідеологічної основи. Коли ж вона з'явилася, то це був вульгарний етатизм, що закономірно привів фашизм до союзу зі «скотською пародією» на нього, до співучасті в злочинах нацизму. «Адже, — зауважує дослідник, — солідаристи, які не відбулися, вклонялися Левіафану, що й стало крахом надій на мир, хоча корпоративізм як лозунг продовжував зберігатися» [8].

Отже, підбиваючи підсумки проведеного «екскурсу» в недавнє минуле української політики, можна твердо сказати, що обґрунтування оцінок будь-яких ідеологій, політико-правових доктрин без вираженого наукового аналізу неприпустимо, оскільки може призвести не тільки до навішування безпідставних політичних ярликів, а й навіть до розвитку соціальних антагонізмів.

Насправді ж, ідея солідарності, еволюціонуючи разом із розвитком людства, має давню історію. Її універсальність підтверджує і той факт, що в тій чи іншій формі вона існувала ще в добу античності, до неї зверталися давньогрецькі й давньоримські мислителі й політичні діячі.

У світовій філософсько-правовій думці провісниками ідеї солідаризму вважаються давньоримський політичний діяч (патрицій) Мененій Агріппа та римський імператор Марк Аврелій (роки правління — 161—180 рр. до н. е.), яким належить першість диференціації функцій суспільства (держави) як цілісної системи.

Згідно з оповідями, в одному з перших зіткнень плебеїв із патриціями в Давньому

Римі представник патриціїв Мененій Агріппа порівняв державу (організм народу) з людським організмом. Обґрунтовуючи висновок про необхідність збереження суспільства та держави, він розповів повсталім у 494 р. до н. е. плебеям байку про частини людського тіла, що обурилися проти шлунку. Сучасне йому суспільство Мененій Агріппа уподібнював живому організму, руками якого були плебеї, що жили шлунок цього організму — патриціїв. А оскільки відділення рук від шлунку спричиняє неминучу смерть живого організму, то, аналогічно, і відмова плебеїв від виконання ними своїх повинностей була б рівнозначна загибелі держави. Таким чином, Мененій Агріппа умовив повсталіх піти на примирення з владою [9; 10].

Подібні думки висловлював і римський імператор Марк Аврелій. Це йому належать слова: «Те саме відношення єдності, яке мають між собою з'єднані частини тіла, мають між собою і розумні створіння, оскільки вони, хоч і відокремлені один від одного, але створені для того, щоб виконувати спільну працю. У цьому сенсі люди функціонують так, як і частини тіла, хоча й відділені один від одного заради цілого, проте вони служать цілому» [11; 12].

До цього поняття, розмірковуючи над проблемами соціальної справедливості, звертався у своїх працях і Арістотель [13].

Витоки модерного солідаризму

Солідаризм — поняття, що цілком притаманне й вітчизняній філософсько-правовій традиції. За словами деяких дослідників, ідеї соціальної солідарності неодноразово висловлювали в своїх працях такі відомі вітчизняні мислителі, як Григорій Сковорода, Тарас Шевченко [14; 15; 16].

Витоки ж модерного солідаризму як учення про суспільство, державу і право беруть свій початок з французьких соціалістичних шкіл Сен-Сімона, Сисмонді, Прудона, Фур'є, в рамках яких розроблялися усілякі проєкти — як правило утопічні — майбутніх соціальних устроїв. У працях Клода-Анрі де Рувруа Сен-Сімона, Франсуа-Марі-Шарля Фур'є, наприклад, можна віднайти ознаки солідаристського погляду на суспільство як на особливий цілісний організм, розвиток якого повинен відбуватися на ідеї виключно мирного співробітництва капіталу і праці, об'єднання людей для спільної трудової діяльності [17].

Цікаво, що в ті часи назву «соціалізм» ніхто не використовував приблизно до середини XIX ст. Цей термін був уперше згаданий Джакомо Джулані лише у 1803 р., а

у широкий обіг його ввів у своїх працях у 1833 р. французький публіцист П'єр Леру, саме як назву вчення, заснованого на понятті загальнолюдської суспільної солідарності.

На початку термін «соціалізм» був дуже розпливчастим, бо позначав будь-яке соціально спрямоване реформаторство на благо суспільства, тому одразу ж увійшов у моду та був підхоплений П.-Ж. Прудон, К. Марксом та іншими, що й стало причиною тривалого існування реформаторської доктрини солідаризму «під одним дахом» з революційними вченнями.

Ситуація почала кардинально змінюватися з 1840-х років, що пов'язано зі зростанням політичної активності робітничого класу. У 1851 р. солідаризму П. Леру довелося пережити непримиренну суперечку з марксистською теорією класової боротьби, яка набувала в той час значного поширення в Європі. Основна лінія розходження солідаризму П. Леру з марксизмом, яка, власне, і спричинила різку критику його вчення марксистами, полягала в тому, що він обстоював ідею визнання солідарності як основного принципу функціонування єдиного суспільства як цілості з проведенням її у життя за можливістю без політичних потрясінь, на відміну від останніх, які заперечували цю цілісність та проголошували можливість існування солідарності виключно всередині певного суспільного класу, в даному випадку — пролетаріату. Відповідно, й можливість встановлення справедливого суспільства, за визначенням К. Маркса, полягала у встановленні або безкласового (комуністичного) суспільства, або ж гегемонії одного класу над іншим. Внаслідок цього П. Леру та його учнів, що проживали в еміграції, марксистів рішуче не визнали своїми, а термін «соціалізм» остаточно закріпився виключно за прибічниками теорії Маркса та близьких до неї вчень [18; 19; 20; 21].

Однак ідеї соціальної солідарності не втратили свого значення, їх розвиток нерозривно пов'язаний з розвитком філософії позитивізму, зародженням молодшої науки соціології, що виявилась тією сферою, у якій позитивістська методологія досягнула найбільших успіхів.

Відтак філософською основою правового солідаризму можна вважати судження засновника соціології О. Конта про соціальну солідарність та цілу низку інших положень позитивістської соціології. О. Конт і його учні відкинули традиційне на той час правознавство як застарілу науку, засновану на сумнівній метафізиці та стали шукати нових підходів. У зв'язку з цим ідея,

висловлена П. Леру, про зв'язаність юридичних норм з перспективами суспільного розвитку, здалася «батьку соціології» настільки новою та незвичною, що він не лише підхопив її, а і зробив подальшу спробу зближення нормативних ідей (тобто права) і соціології, викликавши тим самим загальне обурення навіть серед своїх учнів. Нові ідеї «Курсу позитивної політики» стали навіть приписувати душевній хворобі батька соціології, не розуміючи, що, по суті, це був абсолютно здоровий і важливий крок уперед [22; 23].

Юридичне наповнення ідеї соціальної солідарності у поглядах французьких мислителів Е. Дюркгейма, Л. Буржуа і Л. Дюгі

У цьому контексті окремо слід зупинитися на розробці поняття «соціальна солідарність», що тісно пов'язане з ім'ям французького соціолога та філософа, засновника французької соціологічної школи та структурно-функціонального аналізу, одного з фундаторів соціології як самостійної науки Давида Еміля Дюркгейма.

Використовуючи методологію соціологічного позитивізму як спосіб розгляду права виключно в соціальному контексті (соціологізм), Е. Дюркгейм був одним із перших соціологів, які особливого значення надавали з'ясуванню природи солідарності, що об'єднує людей у певний «суспільний вид». Суспільство, як стверджував Е. Дюркгейм, немислиме без солідарності людей, у пошуках джерел якої вчений звертається до суспільного поділу праці, який інтегрує індивідів, забезпечуючи єдність соціального організму та почуття солідарності. Солідарність, за Е. Дюркгеймом, — це вищий моральний принцип, універсальна цінність, яку визнають усі члени суспільства. Солідарність буває двох типів: механічна, властива для доіндустріального суспільства, та органічна, притаманна індустріальному суспільству. У суспільствах з механічною солідарністю панують норми кримінального права з репресивними санкціями, а в суспільствах з органічною солідарністю домінують норми кооперативного права з реститутивними санкціями. На думку французького соціолога, відмінність між двома видами права відображає відмінність між двома видами соціальної солідарності. Історія свідчить про зменшення значення репресивного права. У традиційному суспільстві переважає репресивне, а в сучасному — реститутивне право [24; 25; 26].

Власне юридичного наповнення ідеї соціальної солідарності у Франції набули в працях відомого державно-політичного діяча, лауреата Нобелівської премії миру 1920 р., юриста за фахом, Леона Буржуа, який, будучи депутатом парламенту, сенатором, певний час займаючи посади міністрів народної освіти, юстиції та іноземних справ, голови Ради Міністрів Франції, протягом життя виборював ті соціальні заходи, які в сучасному розумінні вважаються невід'ємною частиною суспільного устрою будь-якої демократичної соціальної держави, а у ті часи були майже відсутні, що нерідко ставало причиною виникнення серйозних конфліктів між різними верствами європейського суспільства.

Саме ним була запропонована одна з основних теорій французького солідаризму: теорія соціального квазі-контракту. За концепцією Л. Буржуа, якщо між усіма людьми існує договір (квазі-контракт), то це ставить законодавство, особливо соціальне, на нову тверду основу. Виходячи з факту договору, можна логічно вивести не лише всі обов'язки людини і громадянина щодо суспільства, а й обов'язок суспільства щодо його членів [27]. До речі, програма соціальних реформ, яку в свій час запропонував Буржуа і яка в наш час є загальноприйнятною у всьому цивілізованому світі, була виведена з теорії квазі-контракту.

Однак теорія квазі-контракту Л. Буржуа та його учнів залишалася в рамках класичних учень про право, хоча і намагалася розширено тлумачити Кодекс Наполеона — цю біблію французької юриспруденції.

Закінченого ж вигляду концепція правового солідаризму набула в працях французького вченого-правника, професора університету в Бордо, Леона Дюгі, який вперше застосував в галузі права той метод, що колись був застосований його великим співвітчизником Декартом у філософії: спочатку піддати сумніву всі попередні забобони, що накопичилися за століття, критично усунути фікції, а потім, знайшовши тверду підставу в одному об'єктивно обґрунтованому істотному факті, на решті побудувати свою систему на цій підставі [28; 29].

Леон Дюгі характеризував право як специфічні соціальні функції суспільних груп, кожна з яких усвідомлює свій обов'язок щодо забезпечення солідарності. Так, пояснюючи причини виникнення права, вчений зазначав, що право базується не на наказі чи волі держави, а безпосередньо на соціальній солідарності. Соціальна нор-

ма солідарності включає в себе три взаємопов'язані прошарки: економічну норму, норму моралі та юридичну норму, які взаємно впливають одне на інше. Юридична норма, що є верхнім прошарком соціальної норми, створюється незалежно від законодавця в умовах суспільних взаємозв'язків як безпосередній вираз фактичної суспільної солідарності, тобто основою права виявляється свідомість індивідів, яка є виразом і синтезом егоїстичного почуття справедливості та альтруїстичного почуття співіснування [30].

Тобто засадою правового солідаризму є обґрунтування політичної та соціальної системи, заснованої на постулаті норми поведінки, обов'язкової для всіх. Ця соціальна норма зумовлена взаємною залежністю, що об'єднує людей. За концепцією правового солідаризму Л. Дюгі соціальна норма не є моральною нормою, однак її можна й потрібно вважати нормою правовою. Подібно до правової норми вона належить до зовнішніх проявів людської волі й не є обов'язковою для внутрішнього життя людини. Соціальна норма покликана витіснити в праворозумінні образ правової норми [31; 32].

Леон Дюгі проголошував тезу, що «публічна влада є просто фактом». Держава в її традиційних формах колективності зникає, її місце посідає новий державний лад — «більш гнучкий, більш гуманний, такий, що більше захищає індивіда». Цей лад базується на двох елементах. Перший — це концепція соціальної норми (входить до корпусу об'єктивного права), яка ґрунтується на «факті взаємної залежності», що об'єднує все людство взагалі й членів малої соціальної групи зокрема (соціальна норма для слабких і сильних, для великих і малих, для правлячих і залежних). Другим елементом є децентралізація (або синдикальний федералізм) [33], іншими словами, перенесення центру уваги від публічної влади на самоврядне суспільство, що відповідно мало призвести до децентралізації права, яке розумілося як регламентація діяльності професійних союзів та інших громадських організацій.

Правові ідеї Дюгі зустріли в науково-юридичному світі як полум'яних захисників, так і суворих критиків. На теренах Російської імперії прихильником теорії солідарності можна вважати М. Ковалевського, М. Коркунова. Зверталися до поняття суспільної солідарності в своїх працях М. Драгоманов, М. Грушевський, Б. Кістяківський, П. Новгородцев, М. Туган-Барановський та інші видатні правознавці, які, на думку української вченої-правознавця

В. І. Тимошенко, розробили вчення про державу, що поєднувало в собі історичні, соціологічні та юридичні моменти і, таким чином, забезпечувало всебічне дослідження держави [34; 35].

Засади юридичного солідаризму в працях Т. Х. Гріна та М. М. Коркунова

Отже, ідея про існування права лише як суспільного інституту, результату багатовікової еволюції суспільства знайшла своє вираження не лише виключно в працях французьких мислителів та вчених-правників. Її універсальність підтверджує той факт, що над цими проблемами працювали вчені Англії, Німеччини, Росії та інших країн.

«Червоною ниткою» вона проходить крізь праці англійського вченого-філософа Томаса Хілла Гріна та російського правознавця Миколи Михайловича Коркунова, які заклали засади юридичного солідаризму навіть раніше, ніж сам термін «солідаризм» отримав своє формальне визначення на Міжнародній конференції 28 квітня 1890 р. [36].

Сутність учення професора Оксфордського університету Т. Гріна про право полягає у тому, що суспільство має обов'язки щодо своїх членів так само, як і останні мають їх щодо суспільства. За переконанням вченого, право повинно бути побудоване на системі право-обов'язків як особи, так і суспільства, тобто складається з двох елементів. Перший — це заявка на свободу дій, яка є результатом бажання людини проявити свої внутрішні сили та здібності. У той самий час, це особисте бажання саме по собі не виправдовує права, оскільки обов'язково повинне враховувати такі само законні бажання інших людей. Другим елементом є суспільне визнання прагнень даної особи, впевненість у тому, що її вільна діяльність відповідає суспільному інтересу. Разом із тим, суспільний інтерес є сумою інтересів окремих осіб. «Право, — писав Т. Грін, — є витребувана та визнана влада, що відповідає благу суспільства», «право не проти суспільства, а право людини, щоб з ним спілкувались як з членом цього суспільства. Це — право участі в житті суспільства та сприяння його розвитку» [37].

Російський професор права М. Коркунов, автор відомої праці «Указ и закон», у свою чергу, був не лише захисником теорії соціального права, а й попередником Л. Дюгі в прагненні створення об'єктивно-

го вчення про право. Він вимагав відмови від двох фікцій: від погляду на державу як на особистість та від віри в особливу державну волю. «Де, — питав він, — єдина воля в конституційних державах, особливо з парламентським урядом та боротьбою партій? Де ця воля в республіках? Де її шукати в тих випадках, коли дві державні установи сперечаються між собою, а третя вирішує їх спір? Тут, як видається, цілих три волі... Словом, основа владарювання, що здійснюється державними органами, полягає не в тому, що існує якась вища державна особа, яка диктує свою вищу волю, а в тому, що люди, які проживають разом, пов'язані усвідомленням взаємної залежності». Тобто М. Коркунов намагався побудувати теорію держави як юридичних відносин, в яких суб'єктами є громадяни, а об'єктом — влада [38].

Таким чином, межу ХХ ст. солідаризм переступив як вже сформоване вчення про суспільство, державу і право. Це була альтернатива інтелектуальної ситуації, що склалася в тодішній Західній Європі, в якій перші солідаристи висунули нескладні та досить очевидні аргументи: «Так, у світі є суперечності: між різними народами, суспільними групами і тому подібне. Але є і спільність інтересів та шляхів, вона набагато важливіша. Спільність народів, що живуть разом або поруч; працівників і господарів одного підприємства. І треба намагатися зрозуміти: солідарність — основа всякого розвитку. І якщо ми зрозуміємо це, життя на землі стане більш стерпним. Солідаризм забезпечить народам стабільне буття, неухильний прогрес» [39].

Як і ліберали, солідаристи в ієрархії цінностей на перший план висували людину та її особисті права, але, на відміну від останніх, вважали, що особистість не може існувати сама по собі, оскільки своїми знаннями, культурою, налагодженим побутом, вона зобов'язана зусиллям інших людей. На їх думку, усвідомлення загального «ми» — основа кожного суспільства. Саме тому неминучі в суспільстві конфлікти потрібно вирішувати не намаганням однієї сторони подавити іншу, а відшукуванням загальних для обох сторін цінностей та співвідпорядкуванням інтересів, що зіткнулися, цим цінностям.

Після встановлення радянської влади на території колишньої Російської імперії, в тому числі в Україні, ідеї соціальної солідарності не втратили своєї актуальності та значущості, були своєрідно інтерпретовані в працях В. Винниченка, Д. Донцова, В. Липинського, М. Сціборського О. Бойдуника та інших мислителів. Вони містять

у собі фактично критику класового суспільства, пропонуючи ідеал національного та соціального устрою, співзвучний з ідеями західного «класичного» солідаризму [40].

Адже правовий солідаризм чи соціальна концепція права — це свого роду суспільний ідеал, в центрі якого знаходиться ідея солідарності, тобто співробітництва у здійсненні влади різних соціальних верств і груп, що беруть участь у політичному житті. Згідно з даною теорією кожен член суспільства повинен усвідомлювати свою соціальну функцію, встановлену правом, проникнутися ідеєю необхідності здійснення певних вчинків, що забезпечують солідарність всіх членів суспільства. Право виступає як виразник цієї солідарності, інструмент, що охороняє «загальні інтереси» всіх груп.

Тому на сьогоднішній день вітчизняне наукове товариство повинне історично виважено та неупереджено підходити до аналізу та тлумачення всієї правничої спадщини минулого, в тому числі й дослідження наукових праць теоретиків правового солідаризму, адже ретельне вивчення поглядів, ідей, робіт цих учених засвідчує не лише їх безсумнівну наукову цінність, а й ту обставину, що в них сконцентровано та нагромаджено величезний науковий досвід, й глибоке розуміння нагальних суспільних потреб. Вони залишаються, як і раніше, актуальними та витребуваними, оскільки містять дієві механізми попередження та узгодження соціальних антагонізмів, пропонують шляхи еволюційного реформування суспільства, в тому числі й державно-правової сфери.

ПРИМІТКИ

1. Передвиборча програма Блоку Юлії Тимошенко «Український прорив» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [//www.da-ta.com.ua/election_programs/2871.htm](http://www.da-ta.com.ua/election_programs/2871.htm).
2. Писаренко В. Идеологические поля Украины. Часть 4. БЮТ [Електронний ресурс] / В. Писаренко. — Режим доступу : [//www.vovremya.info/art/1190385989.html](http://www.vovremya.info/art/1190385989.html).
3. Бердник М. Нет у справедливості конца! Из истории украинского солідаризма [Електронний ресурс] / М. Бердник. — Режим доступу : [//www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/korni/24731](http://www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/korni/24731).
4. Ковалева О. Дети Муссолини? [Електронний ресурс] / О. Ковалева. — Режим доступу : [//www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/22122](http://www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/22122).
5. Короленко І. Тимошенко не думала, коли вибирала ідеологію [Електронний ресурс] / І. Короленко. — Режим доступу : [//www.pravda.com.ua/articles/2006/03/2/3072549/](http://www.pravda.com.ua/articles/2006/03/2/3072549/).
6. Окара А. М. «Консервативна революція» Юлії Тимошенко: солідаризм як бренд, утопія і технологія [Електронний ресурс] / А. М. Окара. — Режим доступу : [//www.pravda.com.ua/articles/2006/03/14/3076250/](http://www.pravda.com.ua/articles/2006/03/14/3076250/).
7. Солідаризм. Міжнародна Інтернет-енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [//uk.wikipedia.org](http://uk.wikipedia.org).
8. Сендеров В. Солідаризм — третій путь Європи [Електронний ресурс] / В. Сендеров. — Режим доступу : http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2003/2/send.html.
9. Аврелий В. О знаменитых людях. XVIII. Менений Агриппа Ланат [Електронний ресурс] / В. Аврелий. — Режим доступу : [//www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Avr_ZnL/18.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Avr_ZnL/18.php).
10. Учреждение народных трибунов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [//myths.su/conte/Uchrezhdenie-narodnyih-tribunov.html](http://myths.su/conte/Uchrezhdenie-narodnyih-tribunov.html).
11. Данилів В.-Ю. Солідарність і солідаризм / В.-Ю. Данилів ; пер. з нім. І. Андрющенко, Д. Павлюк. — К. : Видавничий дім «КМ Academia», 2000. — С. 91—92.
12. Протасова С. Антонинъ, Марк Аврелий. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 12 т. / отв. ред. В. М. Карев, М. Н. Хитров. — М. : Советская энциклопедия, 1991. — Т. 1. Биографии. — С. 365—367.
13. Горбач Н. Що таке солідаризм? / Н. Горбач. — Львів : Каменяр, 2007. — С. 3.
14. Там само.
15. Плешко М. Идеология солідаризму в контексті державотворення України [Електронний ресурс] / М. Плешко. — Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3075>.
16. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов [та ін.] ; за ред. докт. філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. — Х. : Право, 2009. — С. 116.
17. Кирилюк Ф. М. Політологія Нової доби : посібник / Ф. М. Кирилюк. — К. : Видавничий центр «Академія», 2003. — С. 142—188.

18. Горбач Н. Зазнач. праця. — С. 4.
19. Кирилук Ф. М. Зазнач. праця. — С. 174—219.
20. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений : учебник / В. С. Нерсесянц. — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2010. — С. 569.
21. Трухманов В. Європейський солідаризм [Електронний ресурс] / В. Трухманов. — Режим доступу : //www.newua.org.ua/index.php?nma=catalog&fla=stat&cat_id=3&page=1&nums=13.
22. Вошинин І. Зазнач. праця.
23. Нерсесянц В. С. Зазнач. праця. — С. 596.
24. Кирилук Ф. М. Зазнач. праця. — С. 256—263.
25. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов [та ін.] ; за ред. докт. філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. — Х. : Право, 2009. — С. 88.
26. Чижова О. Дюркгейм Еміль. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Чижова / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К. : МАУП, 2005. — С. 208—209.
27. Вошинин І. Солідаризм и право [Електронний ресурс] / І. Вошинин. — Режим доступу : //www.ntsrs.ru/solidarizm.htm.
28. Вошинин І. Зазнач. праця.
29. Нерсесянц В. С. Зазнач. праця. — С. 596—597.
30. Дюги Л. Конституционное право : общая теория государства / Л. Дюги ; пер. с фр. — М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. — С. 2—4, 21, 23—24, 132—133.
31. Нерсесянц В. С. Зазнач. праця. — С. 597.
32. Тимошенко В. І. Солідаризм. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 2001. — Т. 5 : П-С. — С. 541.
33. Там само. — С. 541.
34. Тимошенко В. І. Зазнач. праця. — С. 62.
35. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов [та ін.] ; за ред. докт. філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. — Х. : Право, 2009. — С. 119.
36. Трухманов В. Зазнач. праця.
37. Вошинин І. Зазнач. праця.
38. Там само.
39. Сендеров В. Зазнач. праця.
40. Плешко М. Зазнач. праця.

Николаенко Наталия. Теория правового солидаризма: исторические аспекты и связь с современностью.

В статье освещены особенности формирования и развития идеи общественной солидарности в мировой политико-правовой мысли. Показано влияние философии позитивизма, социологии как науки на становление основных концепций европейского правового солидаризма во второй половине XIX—начале XX вв. Проанализированы теоретические взгляды ученых-правоведов Л. Буржуа, Т. Грина, Л. Дюги, Н. Коркунова, которые разработали разные по своей тематике и методологии концепции юридического солидаризма.

Ключевые слова: правовой солидаризм, общественная солидарность, социологический позитивизм, Л. Буржуа, Т. Грин, Э. Дюркгейм, Л. Дюги, Н. Коркунов.

Nikolaienko Nataliia. Theory of the legal solidarism: historic and contemporary aspects. *The article takes up the specificities of the formation and the development of the idea of social solidarity in the world political and legal thought. The author reveals the influence of the philosophy of positivism, the sociology as a science on the formation of the basic concepts of the European legal solidarism in the second half of the 19-th — the beginning of the 20-th century. The paper analysis the theoretical views of the legal scholars L. Bourgeois, E. Durkheim, L. Duguit, T. Green, N. Korkunov, who had elaborated the different in their themes and methodology concepts of the legal solidarism.*

Key words: legal solidarism, social solidarity, sociological positivism, L. Bourgeois, E. Durkheim, L. Duguit, T. Green, N. Korkunov.